

Operativni sistemi

Uvod i pregled operativnih sistema

Prof. dr Dragan Stojanović

Katedra za računarstvo
Univerzitet u Nišu, Elektronski fakultet

Literatura

- ✿ *Operating Systems: Internals and Design Principles*, edition, W. Stallings, Pearson Education Inc., 7th – 2012, (5th -2005, 6th - 2008, 8th – 2014 , 9th – 2017)

- ✿ <http://williamstallings.com/OperatingSystems/>

- ✿ <http://williamstallings.com/OperatingSystems/OS9e-Student/>

- ✿ Poglavlje 2: Pregled operativnog sistema

Operativni sistem (OS)

- ✿ **Operativni sistem** predstavlja organizovanu kolekciju programa koji upravlja izvršavanjem aplikativnih programa i služi kao interfejs između programa i hardvera računara
- ✿ Ciljevi i funkcije operativnog sistema:
  - ✦ **Pogodnost** - Da omogući lako i pogodno korišćenje računara
  - ✦ **Efikasnost** - Da obezbedi efikasno korišćenje i upravljanje resursima računara
  - ✦ **Mogućnost razvoja** - Da obezbedi osnovu za efikasan razvoj, testiranje i uvođenje novih funkcija sistema

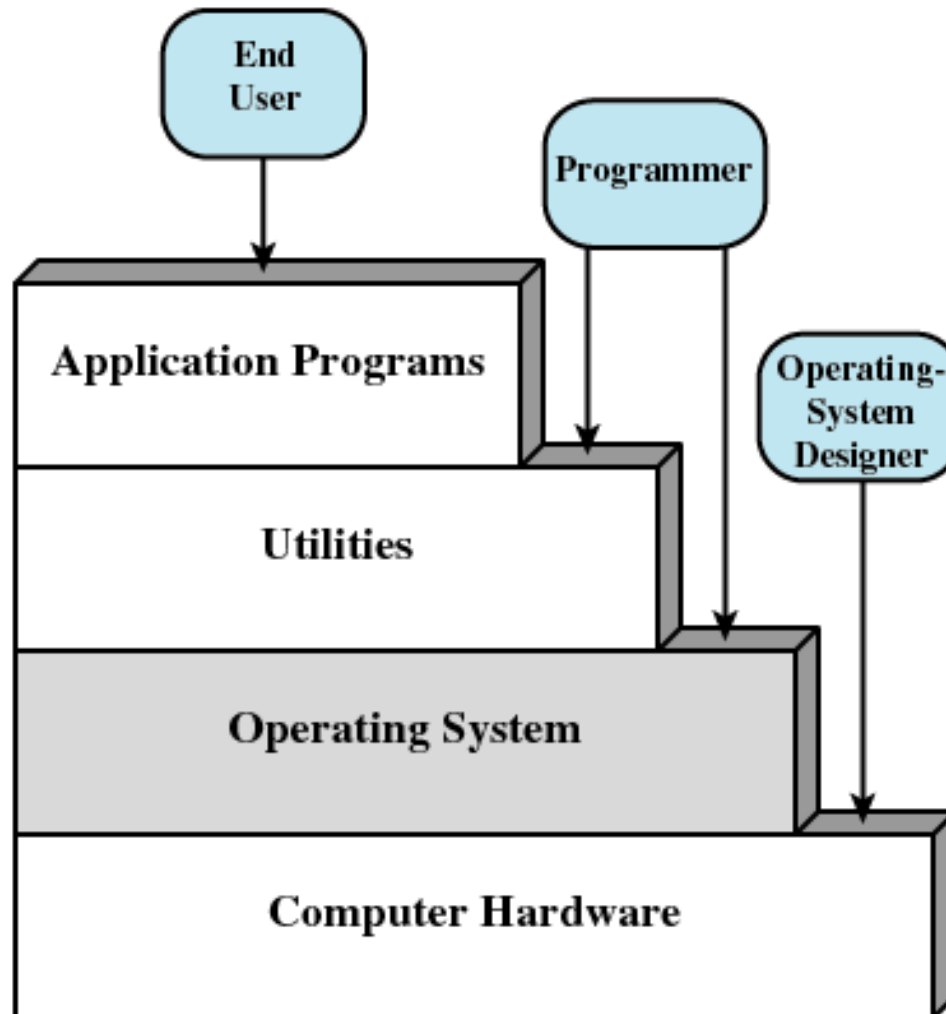

OS kao interfejs između korisnika i računara

- ✿ Korisnik nije zainteresovan za detalje računarsog hardvera, već vidi računarski sistem kao skup aplikacija
- ✿ Korisnik interaguje sa OS-om pomoću komandi komandnog jezika (shell-a), ili preko grafičkog korisničkog interfejsa (GUI)
- ✿ Programer (*software developer*) pristupa računarskom sistemu i razvija aplikacije pomoću sistemskog softvera
  - ✦ Sistemski softver čine sistemski programi neophodni za razvoj i izvršenje aplikacija na računaru (uslužni programi) i upravljanje resursima računarskog sistema
  - ✦ Najvažniji sistemski softver je **operativni sistem**
  - ✦ OS sakriva detalje hardvera od programera i obezbeđuje mu jednostavan i prikladan interfejs za korišćenje računarskog sistema

OS kao interfejs između korisnika i računara

Uvod i pregled operativnih sistema

Operativni sistemi

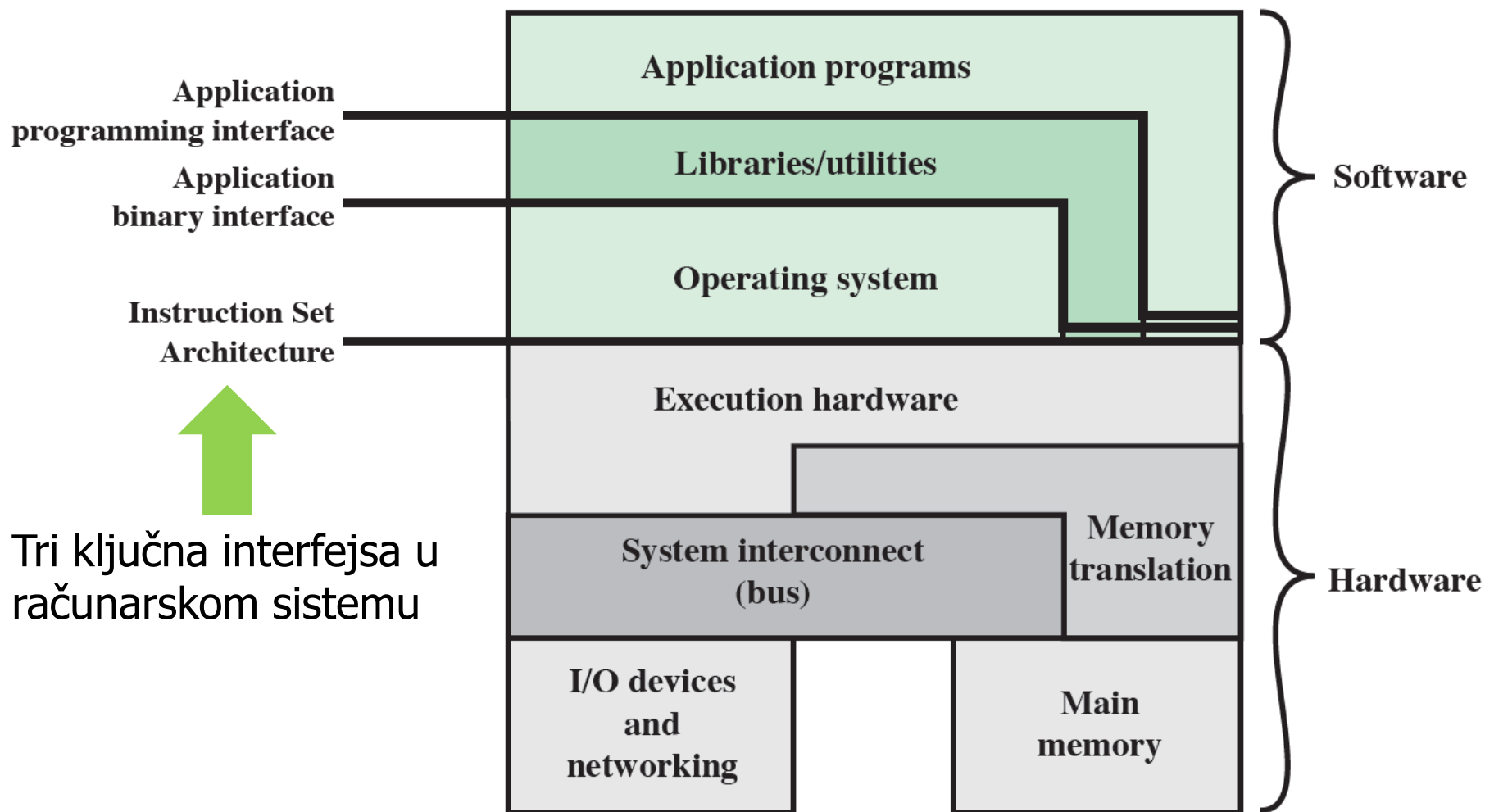
Servisi operativnog sistema

Operativni sistem obezbeđuje servise u sledećim domenima:

- ❖ Razvoj programa
- ❖ Izvršavanje programa
- ❖ Pristup U/I uređajima
- ❖ Kontrolisan pristup datotekama
- ❖ Pristup sistemu i upravljanje pristupom sistemskim resursima
- ❖ Otkrivanje grešaka i odgovor na greške
- ❖ Obračun korišćenja resursa sistema i nadgledanje performansi

Nivoi i pogledi računarskog sistema

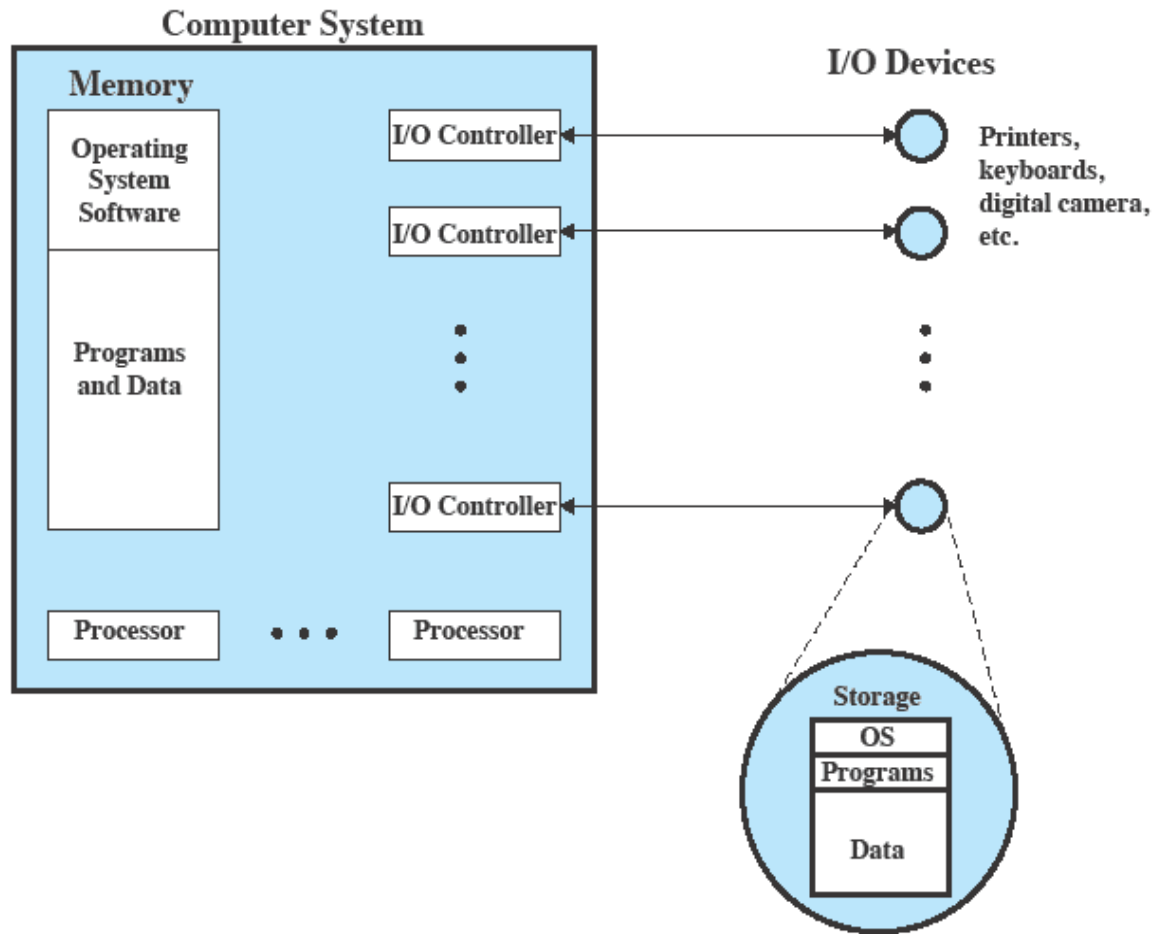
OS kao upravljač resursa

- ✿ Operativni sistem upravlja **resursima računarskog sistema**, a to su hardverski uređaji (procesor, memorija, štampač, disk, kamera,...) ili strukture podataka (datoteka, semafor, slog u bazi podataka, bafer poruka,...) koji su na raspolaganju korisnicima i programima.
- ✿ Operativni sistem je softver, skup programa koji se izvršavaju na procesoru
- ✿ OS se povremeno odriče izvršavanja na procesoru, i predaje procesor na izvršavanje korisničkog programa
- ✿ Kada se desi neki događaj u računarskom sistemu (prekid, trap), operativni sistem „preuzima procesor“ i izvršava se na procesoru da bi obavio odgovarajuće upravljačke funkcije nad resursima.

OS kao upravljač resursa

- Deo OS se nalazi u glavnoj memoriji
  - Kernel** (jezgro) - sadrži najbitnije funkcije u okviru OS
  - Delovi OS koji se trenutno koriste
- Ostatak memorije sadrži korisničke programe i podatke
- OS upravlja dodelom procesora, memorije, U/I,... korisničkim programima

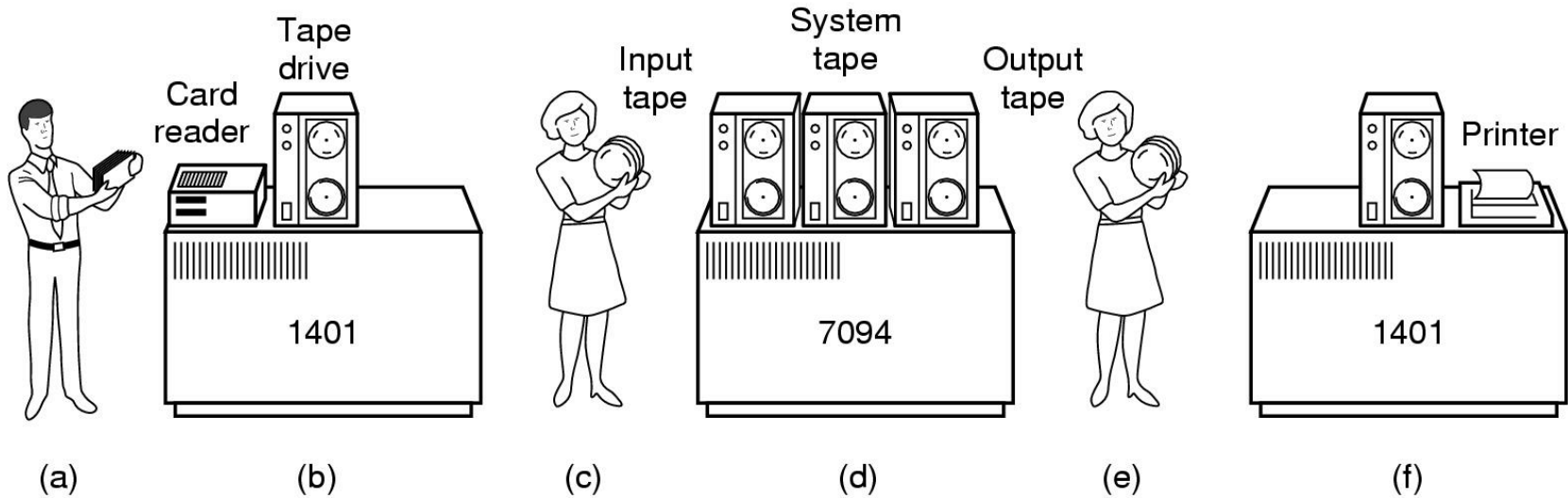
Lakoća evolucije OS

- ✿ Operativni sistemi moraju biti sposobni da evoluiraju tokom vremena iz sledećih razloga:
  - ✦ Nadogradnja hardvera i razvoj novih tipova hardvera
  - ✦ Novi servisi: kao odgovor na zahteve korisnika ili sistemskih administratora
  - ✦ Korekcija grešaka
- ✿ Operativni sistem mora biti modularne strukture sa jasno definisanim interfejsima između modula i dobro dokumentovan

Razvoj operativnih sistema

- ✚ **Serijska obrada** (1945 – 1955)
  - ✚ Vakumske cevi, bušene kartice, mašinski jezik
  - ✚ **Nema OS-a**, programeri su pristupali direktno hardveru
- ✚ Jednostavni **sistemi paketne obrade** (*batch systems*) (1955 – 1965)
  - ✚ Tranzistori, mainframe računari, asemblerski jezik, FORTRAN, COBOL
  - ✚ **Monitor** – jednostavan OS (IBSYS – IBM OS za 7090/7094 računare)
- ✚ Multiprogramirani sistemi paketne obrade
- ✚ Sistemi sa deljenjem vremena (*time sharing*) (1965-1980)
  - ✚ Integrisana kola, mini računari i radne stanice, C, UNIX
  - ✚ **Multiprogramiranje, timesharing**
  - ✚ IBM System/360, *Compatible Time-Sharing System* (CTSS), UNIX,...
- ✚ Personalni računari (1980 – danas)
  - ✚ LSI/VLSI, mikroprocesori, personalni računari (PC), mikroračunari
  - ✚ Windows, Apple Mac OS, UNIX, Linux, ...
- ✚ Distribuirani, paralelni, mobilni računari (1990 - danas)
  - ✚ Multiprocesorski sistemi, distribuirani sistemi, sistemi za rad u realnom vremenu, mobilni računari (pametni telefoni, tableti)
- ✚ *Cloud computing*, Sveprisutno računarstvo, IoT (*Internet of Things*),...

Sistemi paketne obrade (batch sistemi)

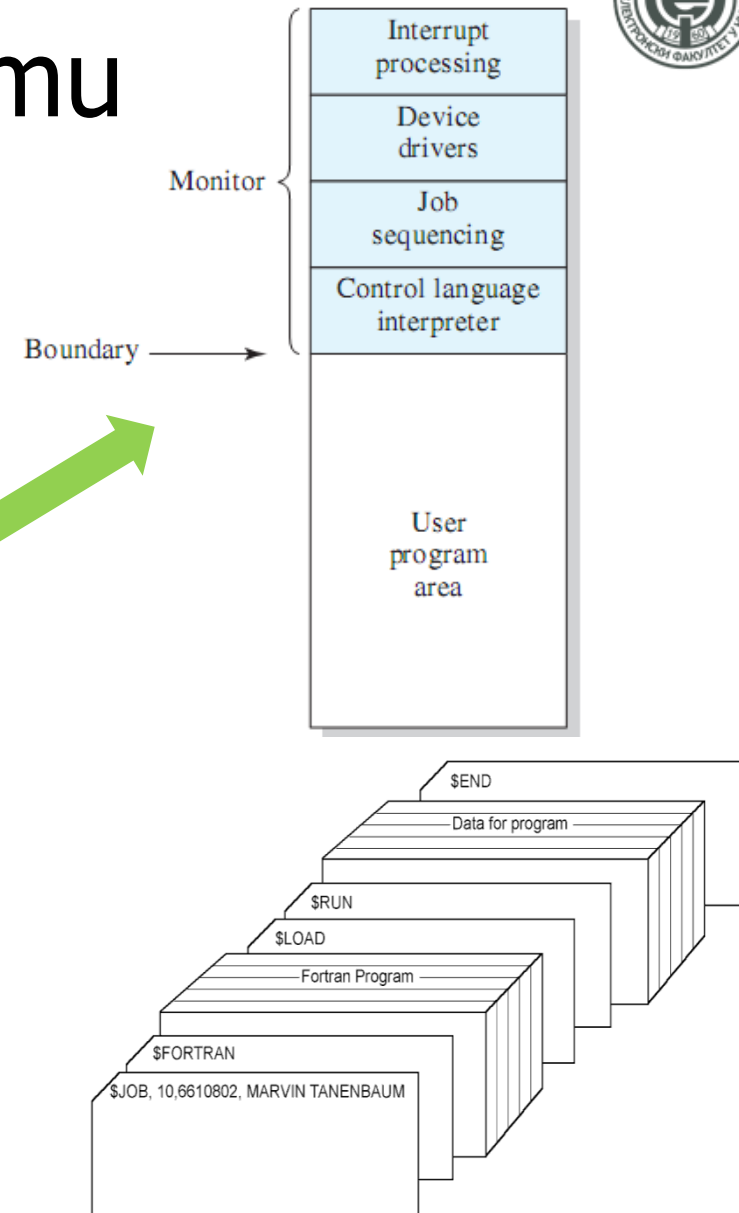
Stari mainframe računari

*Modern Operating Systems,
Tanenbaum, 2014*

- ❑ Bušene kartice se unose u IBM 1401
- ❑ Čitanje sa kartica i snimanje na magnetnu traku
- ❑ Postavljanje trake na IBM 7094 koji obavlja obradu i rezultat snima na magnetnu traku (IBSYS operativni sistem)
- ❑ Postavljanje trake na IBM 1401 i štampanje

Monitor u *batch* sistemu

- Struktura tipičnog posla (*job*) zadatog bušenim karticama
- Operativni sistem - **Monitor**
  - FMS (Fortran Monitor System)
  - IBSYS (IBM-ov OS za 7094 računar)
- Monitor** je stalno smešten u glavnoj memoriji dostupan za izvršavanje (rezidentni monitor)
- Čita sa ulaznog uređaja jedan po jedan posao (*job*), smešta instrukcije i podatke u korisnički deo memorije i startuje izvršenje posla na procesoru.
- Po završetku, monitor učitava i izvršava sledeći posao (*job*).
- Instrukcije se monitoru zadaju preko *Job Control Language* (JCL)

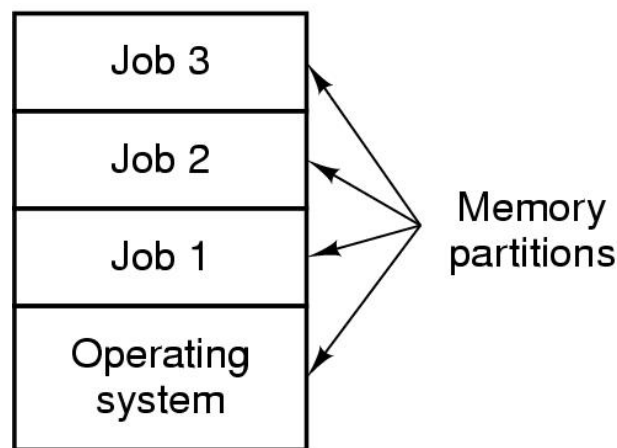

Monitor – operativni sistem

- ✿ **Monitor** (OS sa paketnom obradom) je računarski program koji je smešten u deo glavne memorije i naizmenično se izvršava sa korisničkim programima
- ✿ Poželjna svojstva hardvera:
  - ✦ Zaštita memorije koju zauzima monitor
  - ✦ Tajmer
  - ✦ Privilegovane mašinske instrukcije – može ih izvršiti samo monitor
  - ✦ Prekidi
- ✿ Dva režima rada
  - ✦ **Kernel režim** (mod)
    - Monitor (operativni sistem) se izvršava u kernel modu
  - ✦ **Korisnički režim** (mod)
    - Korisnički programi se izvršavaju u korisničkom modu, koriste samo podskup iz skupa instrukcija i samo neke mogućnosti HW (generalno, instrukcije za U/I i zaštitu memorije su zabranjene u korisničkom modu)
    - Za ostalo korisnički programi pozivaju funkcije (servise) OS-a

Multiprogramski sistem paketne obrade

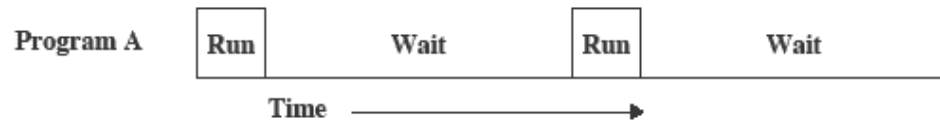
- ❖ **Multiprogramiranje** (*multitasking*) – Operativni sistem istovremeno smešta u memoriju više poslova; u jednom trenutku samo jedan od poslova se izvršava na CPU, ukoliko se blokira izvršenjem U/I operacije (npr. čitanje podataka sa diska), aktivira se planiranje poslova
- ❖ **Planiranje poslova** (*Job scheduling*) – OS mora da iz skupa svih poslova izabere one koji će biti smešteni u memoriju i odrediti jedan koji će se izvršavati - planiranje CPU (CPU scheduling)
- ❖ Dodatna **svojstva hardvera**
  - ❑ U/I prekidi i DMA
  - ❑ Upravljanje memorijom
- ❖ Operativni sistemi:
  - ❑ OS/360
  - ❑ MULTICS
  - ❑ UNIX (System V, BSD)

Uvod i pregled operativnih sistema

Multiprogramiranje

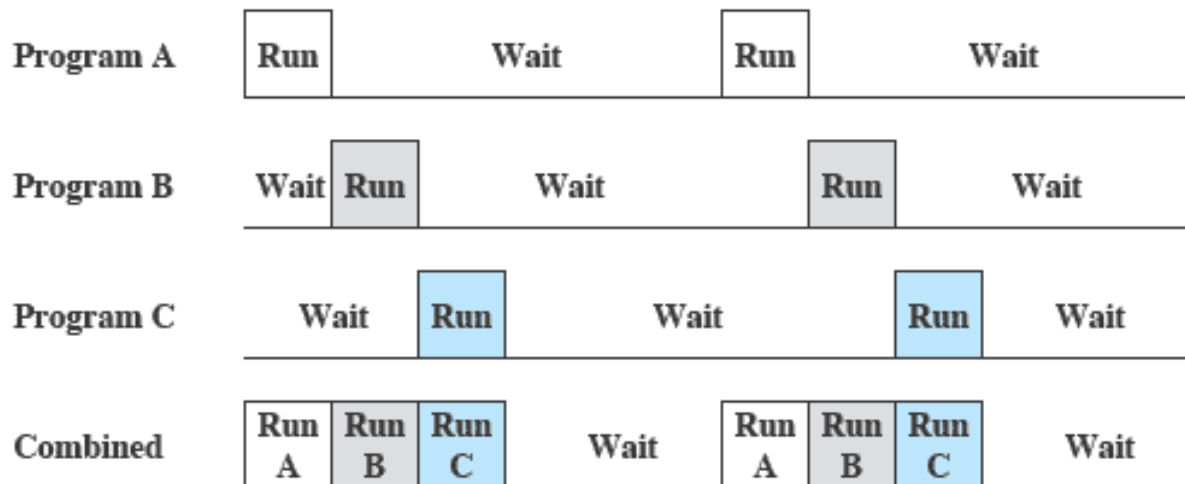
- ✱ **Jednoprogramiranje** - CPU mora da čeka dok se ne završi U/I instrukcija

Read one record from file	15 μ s
Execute 100 instructions	1 μ s
Write one record to file	15 μ s
TOTAL	31 μs

$$\text{Percent CPU Utilization} = \frac{1}{31} = 0.032 = 3.2\%$$

- ✱ **Multiprogramiranje** sa tri aktivirana programa

Primer multiprogramiranja

Primeri atributa za izvršavanje programa

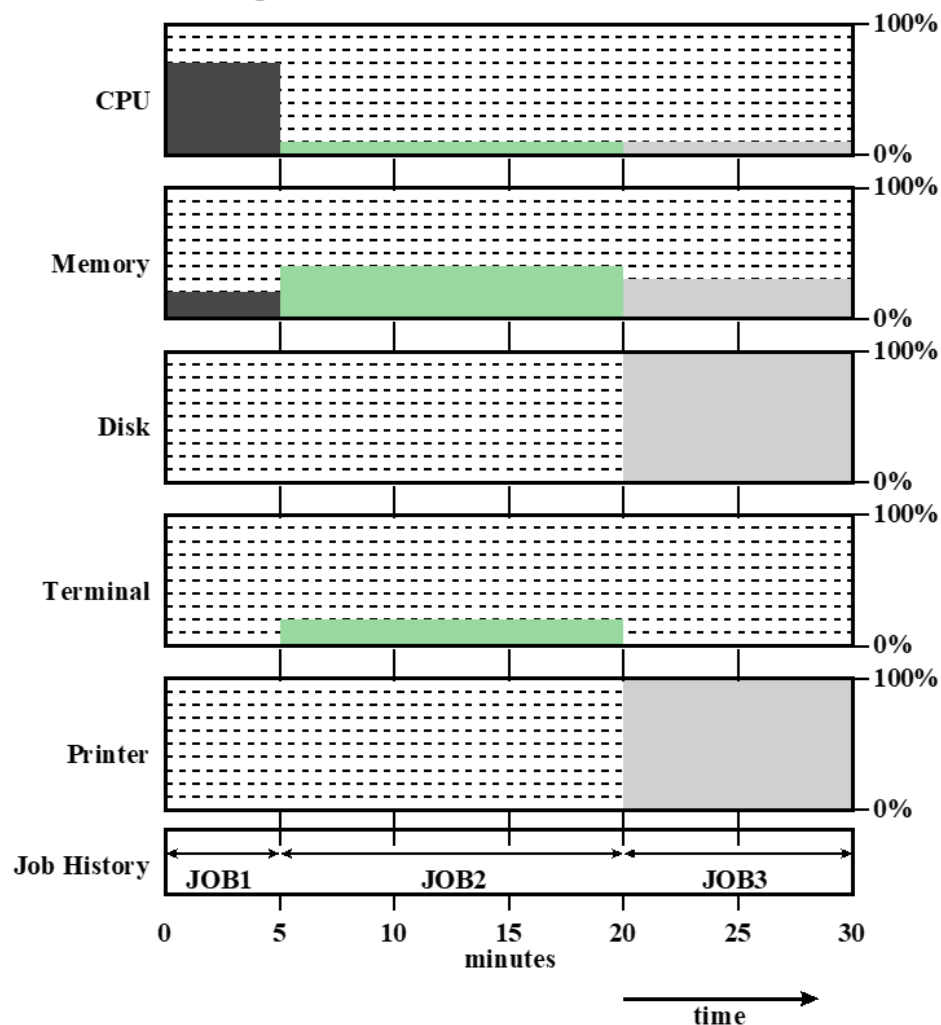
	JOB1	JOB2	JOB3
Type of job	Heavy compute	Heavy I/O	Heavy I/O
Duration	5 min	15 min	10 min
Memory required	50 M	100 M	75 M
Need disk?	No	No	Yes
Need terminal?	No	Yes	No
Need printer?	No	No	Yes

Efekti multiprogramiranja na iskorišćenje resursa

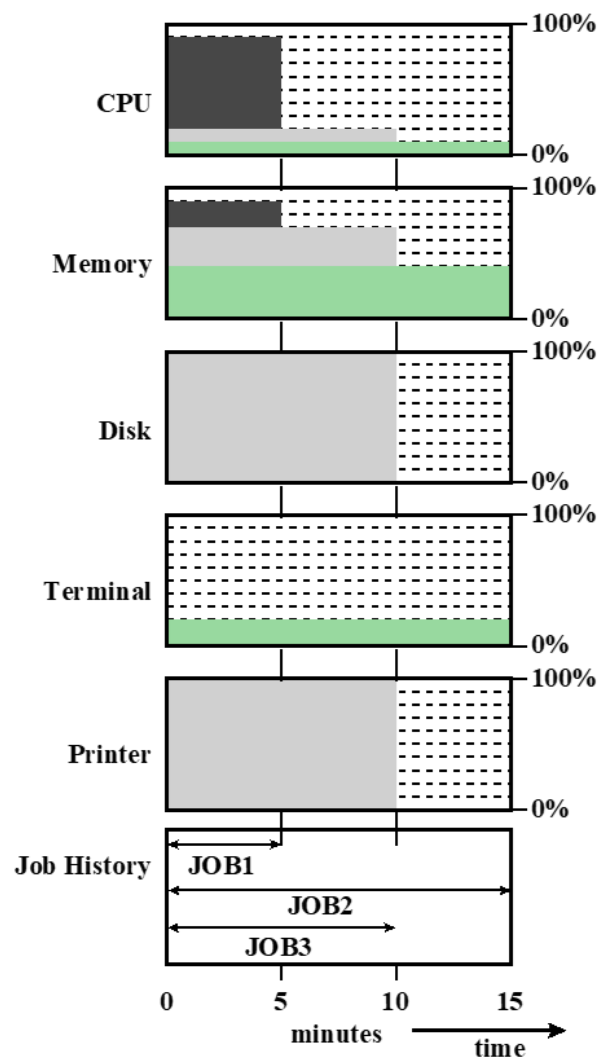
	Uniprogramming	Multiprogramming
Processor use	20%	40%
Memory use	33%	67%
Disk use	33%	67%
Printer use	33%	67%
Elapsed time	30 min	15 min
Throughput	6 jobs/hr	12 jobs/hr
Mean response time	18 min	10 min

Uvod i pregled operativnih sistema

Histogram iskorišćenosti resursa

(a) Uniprogramming

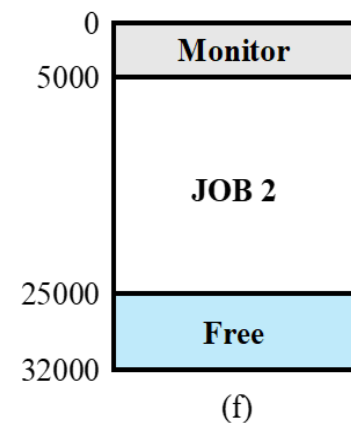
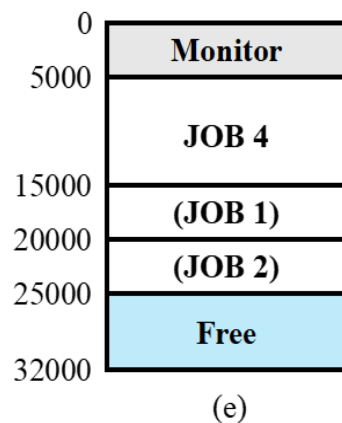
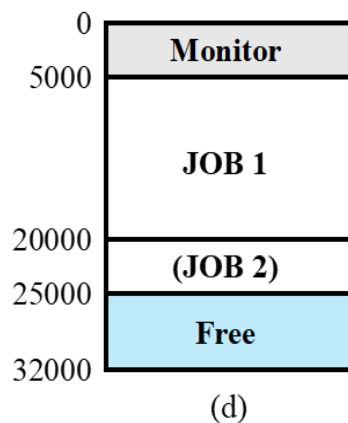
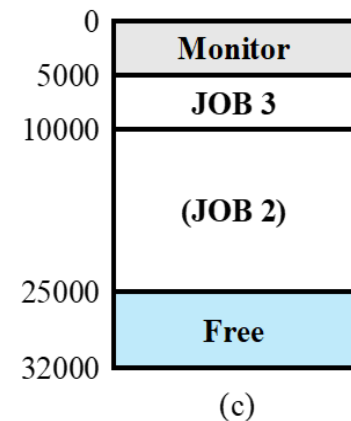
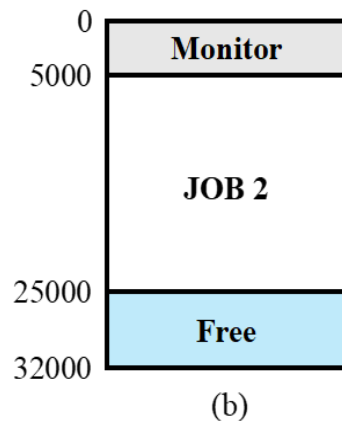
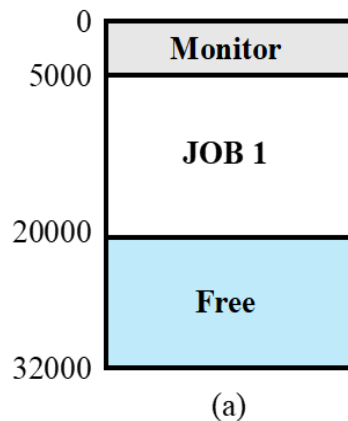
(b) Multiprogramming

Sistemi sa deljenjem vremena

- ✿ **Time-sharing** – procesorsko vreme je podeljeno između više korisnika.
- ✿ Koristi multiprogramiranje za višekorisnički rad pri čemu svaki korisnik pristupa sistemu interaktivno putem terminala
- ✿ Svakom korisničkom programu se dodeljuje po jedan mali vremenski period (deo procesorskog vremena) za izvršavanje, pre nego što se pređe na drugi program.
- ✿ Jedan od prvih time-sharing OS je CTSS (*Compatible Time-Sharing System*) razvijen 1961. na MIT za IBM 709, a kasnije prenet na IBM 7094
  - ✦ Računar sa glavnom memorijom od 32000 36-bitnih reči, pri čemu monitor koristi 5000 reči

Primer rada CTSS

- ⊕ JOB1: 15000
- ⊕ JOB2: 20000
- ⊕ JOB3: 5000
- ⊕ JOB4: 10000

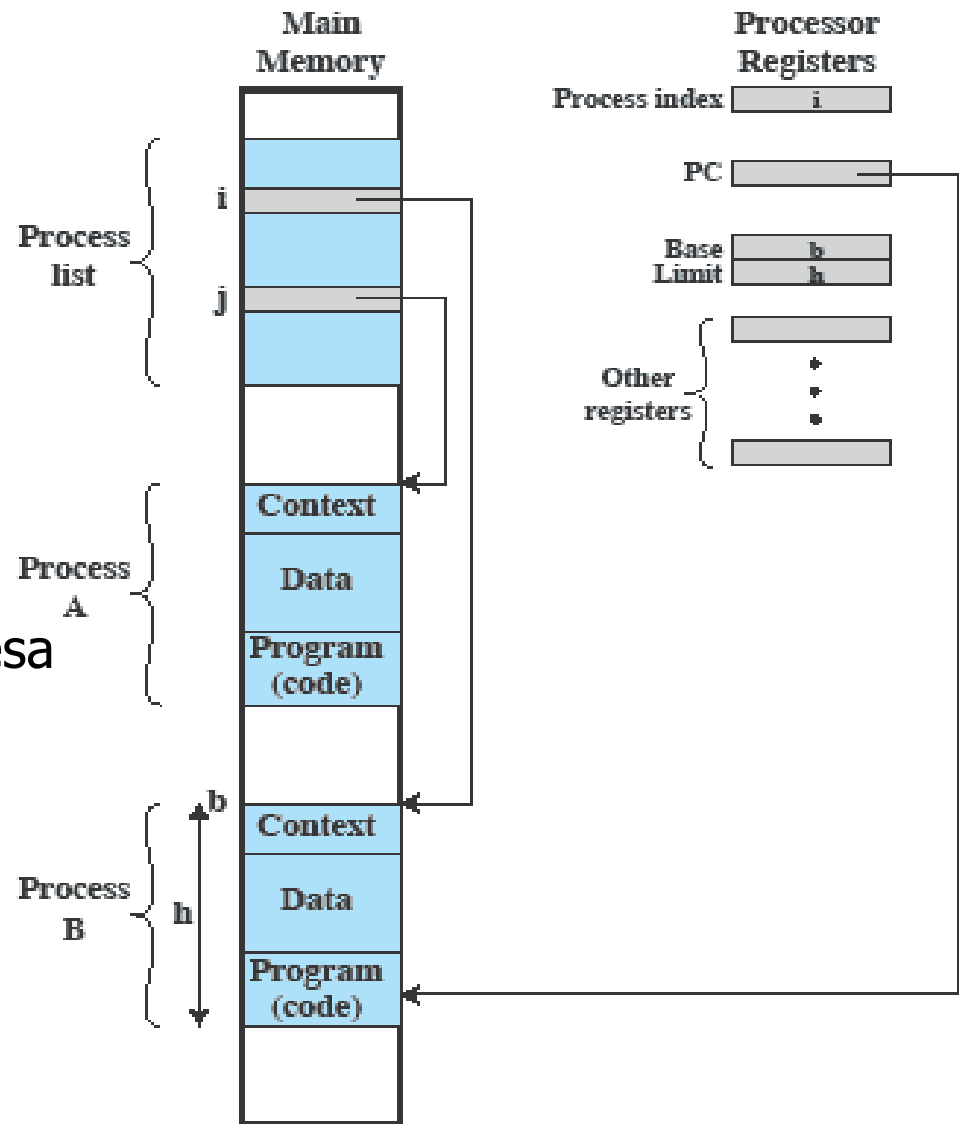

Glavna dostignuća u razvoju OS

- ❖ Procesi
- ❖ Upravljanje memorijom
- ❖ Zaštita i sigurnost informacija
- ❖ Planiranje i upravljanje resursima
- ❖ Struktura sistema

Procesi

- ⊙ Proces je program u izvršenju
- ⊙ Proces se sastoji od tri komponente
  - ⊠ Izvršni program
  - ⊠ Podaci koji se obrađuju u programu
  - ⊠ **Kontekst izvršenja** procesa
- ⊙ Tipična implementacija procesa prikazana na slici

Upravljanje memorijom

❖ Osnovne odgovornosti OS

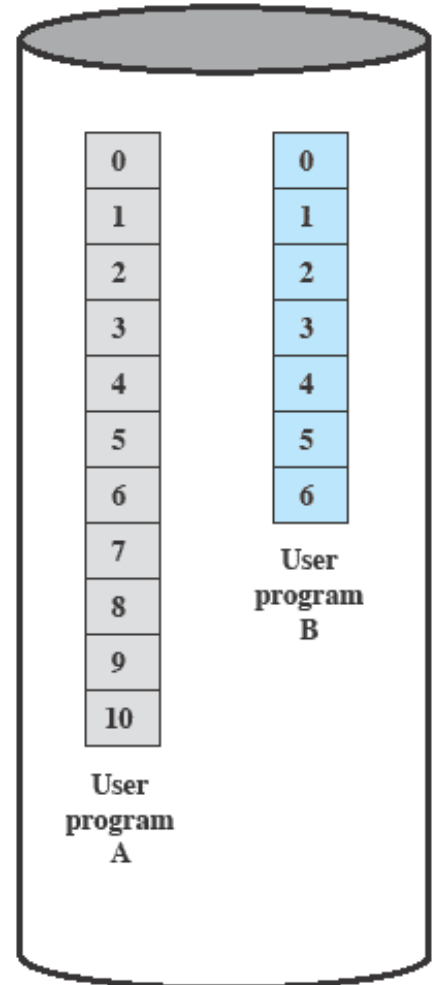
- ❖ Izolacija procesa
- ❖ Automatsko dodeljivanje i upravljanje
- ❖ Podrška za modularno programiranje
- ❖ Zaštita i kontrola pristupa
- ❖ Korišćenje dugotrajne memorije

❖ Koncept virtuelne memorije (straničenje - *paging*) i *file* sistema

- ❖ Virtuelna adresa
- ❖ Realna (fizička) adresa u glavnoj memoriji

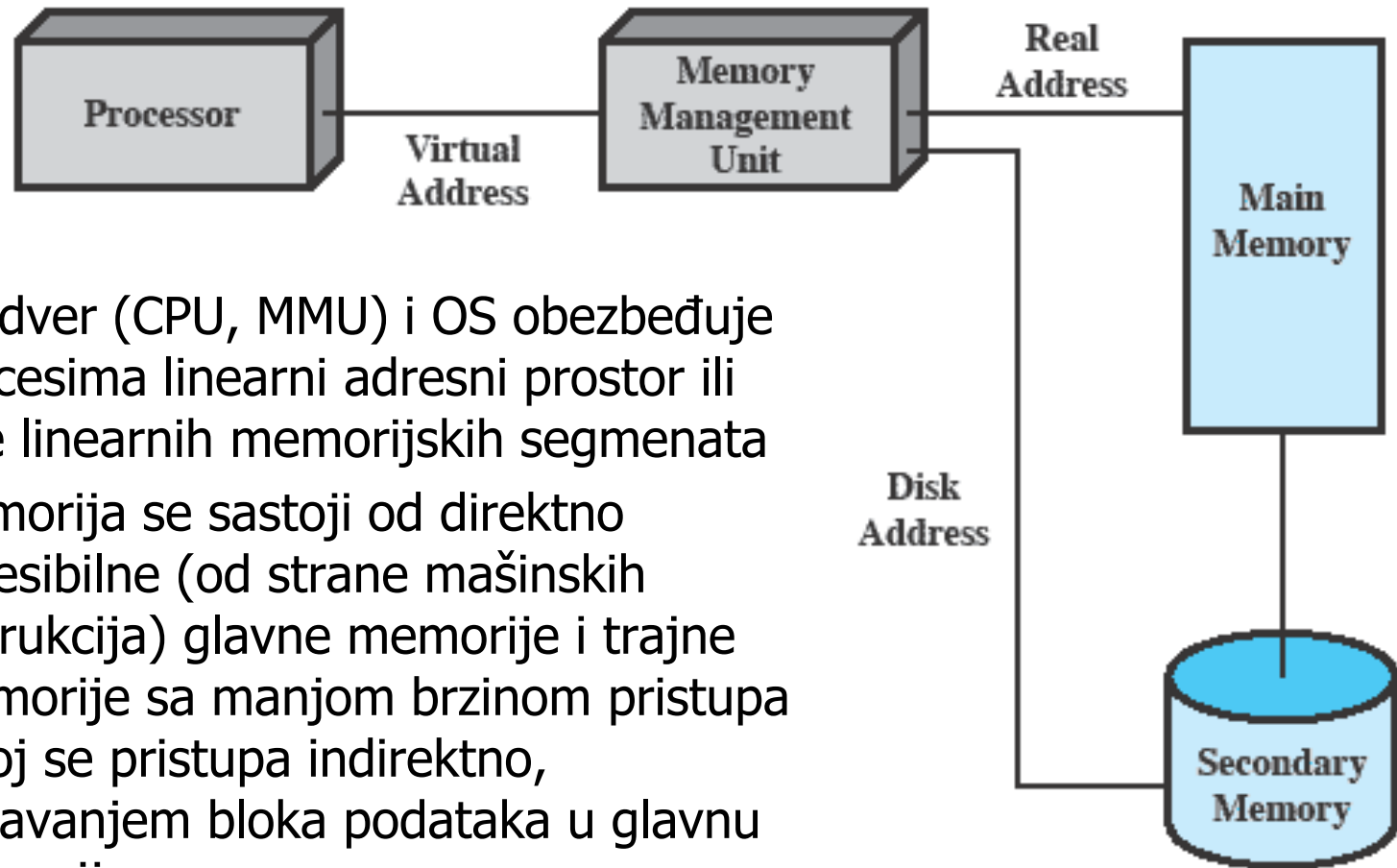
A.1			
	A.0	A.2	
	A.5		
B.0	B.1	B.2	B.3
		A.7	
	A.9		
		A.8	
	B.5	B.6	

Main Memory

Disk

Adresiranje virtuelne memorije

- ✚ Hardver (CPU, MMU) i OS obezbeđuje procesima linearni adresni prostor ili više linearnih memorijskih segmenata
- ✚ Memorija se sastoji od direktno adresibilne (od strane mašinskih instrukcija) glavne memorije i trajne memorije sa manjom brzinom pristupa kojoj se pristupa indirektno, učitavanjem bloka podataka u glavnu memoriju

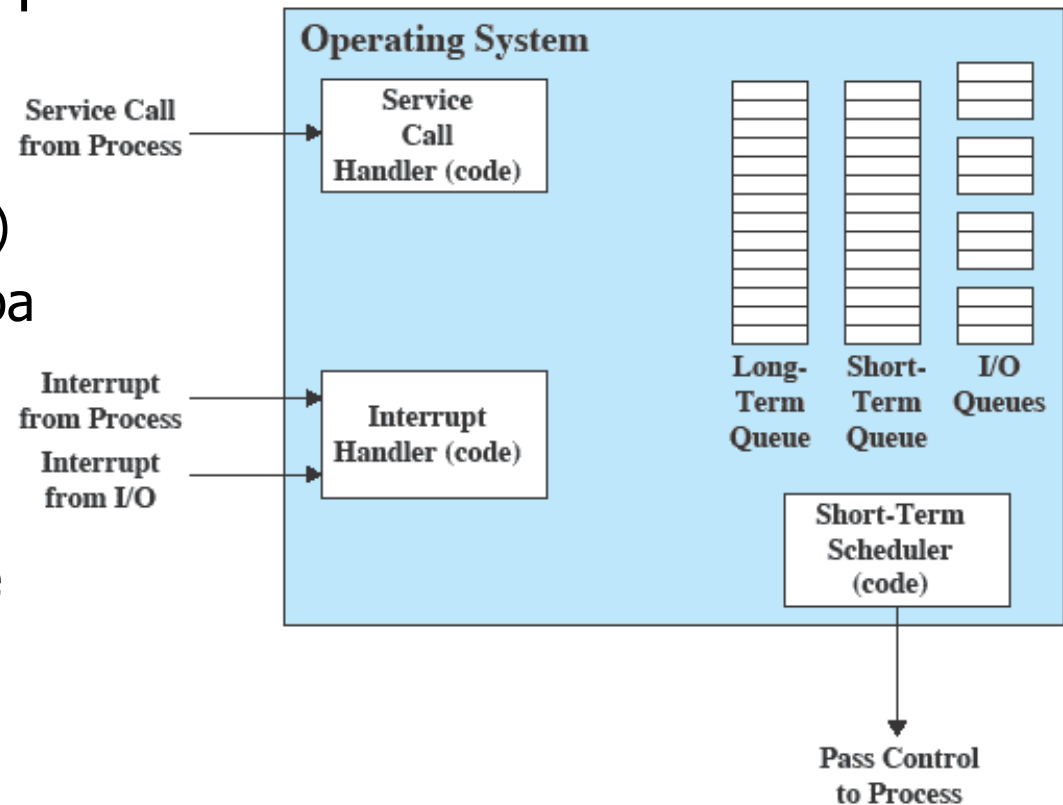
Zaštita informacija i bezbednost

- ✚ Raspoloživost
  - ✚ Zaštita sistema od prekida funkcionisanja
- ✚ Poverljivost (tajnost)
  - ✚ Zaštita podataka od neovlašćenog pristupa
- ✚ Integritet podataka
  - ✚ Zaštita podataka od neautorizovane modifikacije
- ✚ Autentičnost
  - ✚ Pogodna verifikacija identiteta korisnika i validnosti poruka i podataka

Raspoređivanje resursa i upravljanje

Strategija raspoređivanja i dodele resursa mora da uključi 3 faktora:

- ❖ Nepristrasnost (pravičnost)
- ❖ Različitost odgovora - Treba napraviti razliku između različitih klasa procesa
- ❖ Efikasnost
  - Maksimizovanje propusne moći (*throughput*),
  - Minimizovanje vremena odziva (*response time*) i
  - Opsluživanje što više korisnika (*time-sharing*)

Ključni elementi OS za multiprogramiranje

Struktura sistema

- ✿ Operativni sistem treba da bude modularne strukture sa jasno definisanim intrerfejsima između modula
- ✿ Struktura operativnog sistema kao skup hijerarhijskih slojeva (nivoa)
  - ✦ Svaki sloj izvršava odgovarajući podskup funkcija
  - ✦ Svaki sloj izvršenje svojih funkcija zasniva na sledećem nižem sloju u strukturi i njegovom izvršenju primitivnijih funkcija
  - ✦ Ovim se problem rastavlja na određeni broj lakših pod-problema

Struktura operativnog sistema

GUI & interpretacija komandnog jezika	Upravljanje zaštitom i sigurnošću
Upravljanje datotekama	
Upravljanje mrežnom komunikacijom	
Upravljanje U/I uređajima	
Upravljanje memorijom	
Upravljanje procesima i nitima	
Hardver računara	

Hijerarhija dizajna OS

Level	Name	Objects	Example Operations
13	Shell	User programming environment	Statements in shell language
12	User processes	User processes	Quit, kill, suspend, resume
11	Directories	Directories	Create, destroy, attach, detach, search, list
10	Devices	External devices, such as printers, displays, and keyboards	Open, close, read, write
9	File system	Files	Create, destroy, open, close, read, write
8	Communications	Pipes	Create, destroy, open, close, read, write
7	Virtual memory	Segments, pages	Read, write, fetch
6	Local secondary store	Blocks of data, device channels	Read, write, allocate, free
5	Primitive processes	Primitive processes, semaphores, ready list	Suspend, resume, wait, signal
4	Interrupts	Interrupt-handling programs	Invoke, mask, unmask, retry
3	Procedures	Procedures, call stack, display	Mark stack, call, return
2	Instruction set	Evaluation stack, microprogram interpreter, scalar and array data	Load, store, add, subtract, branch
1	Electronic circuits	Registers, gates, buses, etc.	Clear, transfer, activate, complement

HW

Hardverski slojevi

✚ Sloj 1

- ✚ Elektronska kola
- ✚ Objekti su registri, memorijske ćelije i logička kola
- ✚ Operacije su brisanje sadržaja registra ili čitanje iz memorijske lokacije

✚ Sloj 2

- ✚ Instrukcioni set procesora
- ✚ Operacije poput: add, subtract, load, store,...

✚ Sloj 3

- ✚ Dodaje koncept procedure ili potprograma, kao i call/return operacije

✚ Sloj 4

- ✚ Prekidi (*Interrupts*)

Koncepti vezani za multiprogramiranje

☼ Sloj 5

- ☒ Proces kao program u izvršavanju
- ☒ Suspendovanje i nastavljajanje procesa

☼ Sloj 6

- ☒ Sekundarni memorijski uređaji
- ☒ Transfer blokova podataka

☼ Sloj 7

- ☒ Kreiranje logičkog adresnog prostora za procese
- ☒ Organizovanje virtuelnog adresnog prostora u blokove

Upravljanje eksternim objektima

✿ Sloj 8

- ✦ Komunikacija informacijama i porukama između procesa

✿ Sloj 9

- ✦ Podrška za trajno memorisanje imenovanih datoteka

✿ Sloj 10

- ✦ Obezbeđuje pristup eksternim uređajima korišćenjem standardizovanih interfejsa

✿ Sloj 11

- ✦ Održava asocijaciju između eksternih i internih identifikatora u okviru direktorijuma

✿ Sloj 12

- ✦ Obezbeđuje potpunu funkcionalnost za podršku procesima

✿ Sloj 13

- ✦ Obezbeđuje interfejs korisnika prema operativnom sistemu

Pravci razvoja savremenih OS

- ✿ Mikrokernel arhitektura
- ✿ Višenitna obrada (*Multithreading*)
- ✿ Simetrično multiprocesiranje (*symmetric multiprocessing- SMP*) – na *multicore* arhitekturama
- ✿ Distribuirani operativni sistemi
- ✿ Objektno-orijentisani dizajn i implementacija OS

Monolitna arhitektura OS

- Operativni sistem je kolekcija procedura. Pri čemu svaka može pozivati svaku poznajući njen interfejs (skup parametara i rezultat) i svaka procedura može pristupati deljivim podacima i strukturama podataka OS

- Prednosti:

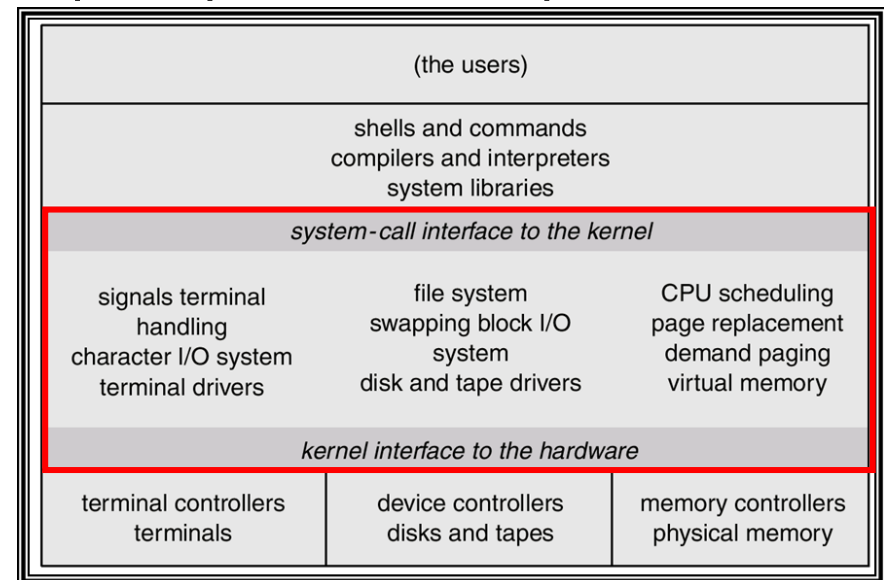
- Performanse i visok nivo zaštite od pristupa korisničkih procesa

- Nedostaci:

- Loša proširljivost, održavanje
  - Loša zaštita između komponenti kernela

- UNIX - OS sadrži dva dela

- Sistemske programe i kernel

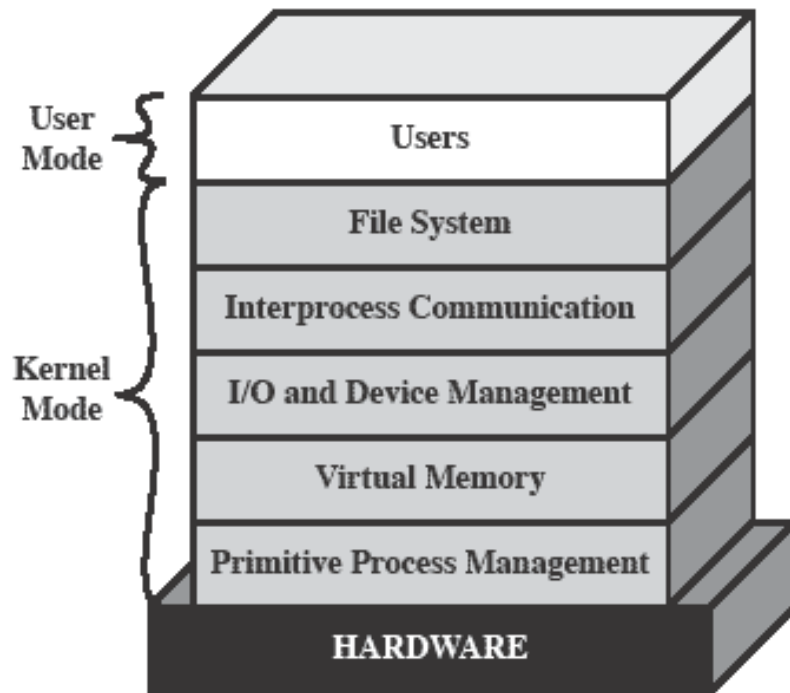

Mikrokernel arhitektura OS

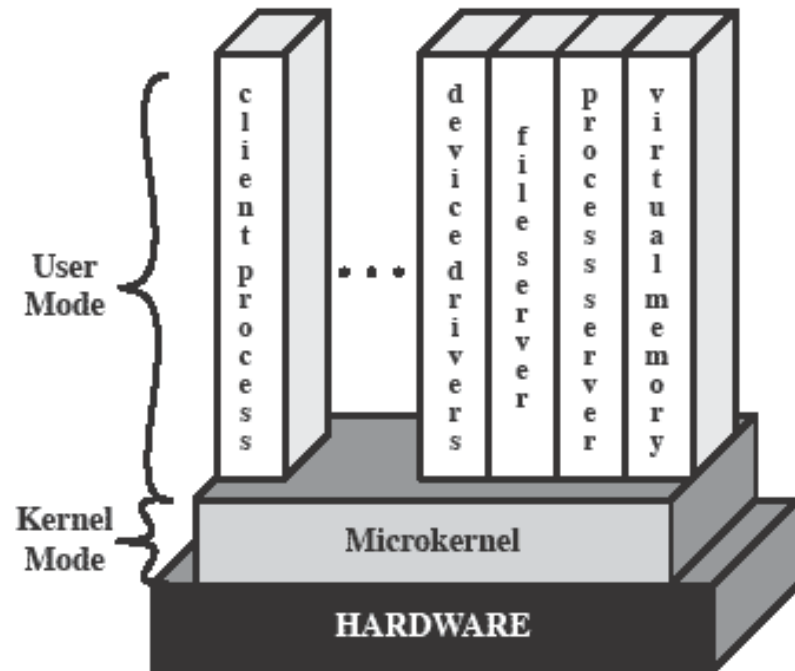
- ✿ Samo kritični OS procesi se izvršavaju u režimu kernela, npr. pristup U/I uređajima i U/I drajveri
- ✿ Ostale funkcije OS implementirane su kao servisi koji se izvršavaju u korisničkom režimu
- ✿ Prednosti
  - ✦ Jednostavno proširenje OS jer dodavanje novih servera ne zahteva modifikaciju kernela
  - ✦ Jednostavno portovanje OS sa jedne na drugu hardversku platformu
  - ✦ Pošto se svi serverski procesi izvršavaju u korisničkom modu, greška u nekom od njih ne uzrokuje pad OS
- ✿ Primeri:
  - ✦ Mach (*Carnegie Mellon University*, sredina 1980-ih)
  - ✦ Tru64UNIX (ranije Digital UNIX)
  - ✦ Apple MacOS X (Mach kernel + deo BSD kernela)
  - ✦ QNX, MINIX

Arhitektura kernela (poglavlje 4.3)

☛ Slojevita i mikrokernel arhitektura

(a) Layered kernel

(b) Microkernel

Višenitna obrada (*Multithreading*)

- ✿ Proces je podeljen u **niti** koje mogu da se izvršavaju konkurentno (paralelno)
  - ✦ **Nit** (*thread*)
    - Jedinica izvršenja koja se može planirati i rasporediti za izvršenje
    - Izvršava se sekvencijalno i može biti prekinuta i ponovo nastavljena
  - ✦ **Proces** je skup jedne ili više niti i pridruženih sistemskih resursa, poput memorije koja sadrži kod i podatke, otvorenih datoteka, i U/I uređaja
- ✿ **Višenitnost** je korisna u aplikacijama koje obavljaju više suštinski nezavisnih zadataka koji ne moraju serijski da se izvršavaju
  - ✦ Primer: Web server koji prihvata i opslužuje zahteve klijenata

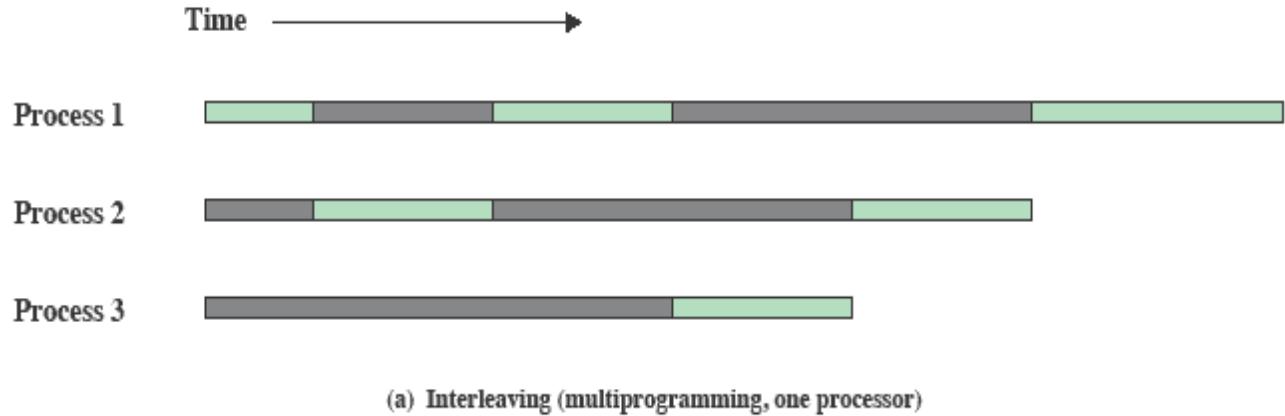

Simetrično multiprocessing (SMP)

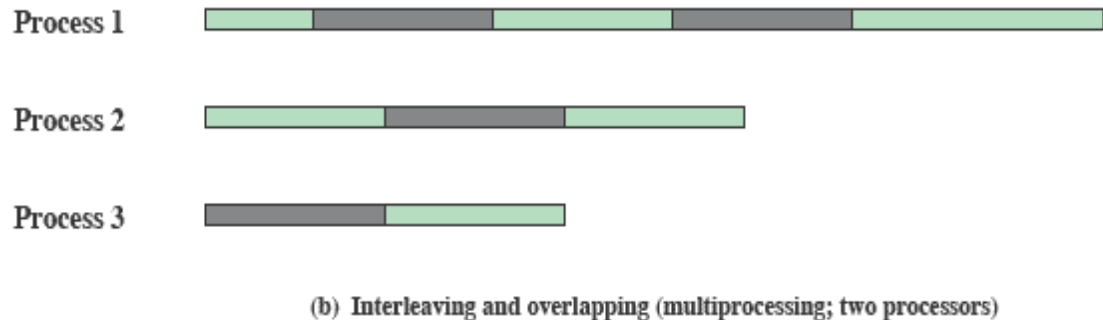
- ✿ Postoji više procesora u sistemu
- ✿ Ovi procesori dele istu glavnu memoriju i U/I resurse
- ✿ Svi procesori mogu izvršavati iste funkcije
- ✿ Prednosti:
  - ✦ Performanse
  - ✦ Raspoloživost u slučaju otkaza jednog procesora
  - ✦ Inkrementalno povećanje performansi dodavanjem dodatnih procesora
  - ✦ Skaliranje – može postojati više računarskih konfiguracija sa različitim brojem procesora sa različitom cenom i performansama

Simetrično multiprocessing (SMP)

• Multiprogramiranje (jedan procesor)

• Multiprocesiranje (dva procesora)

Blocked Running

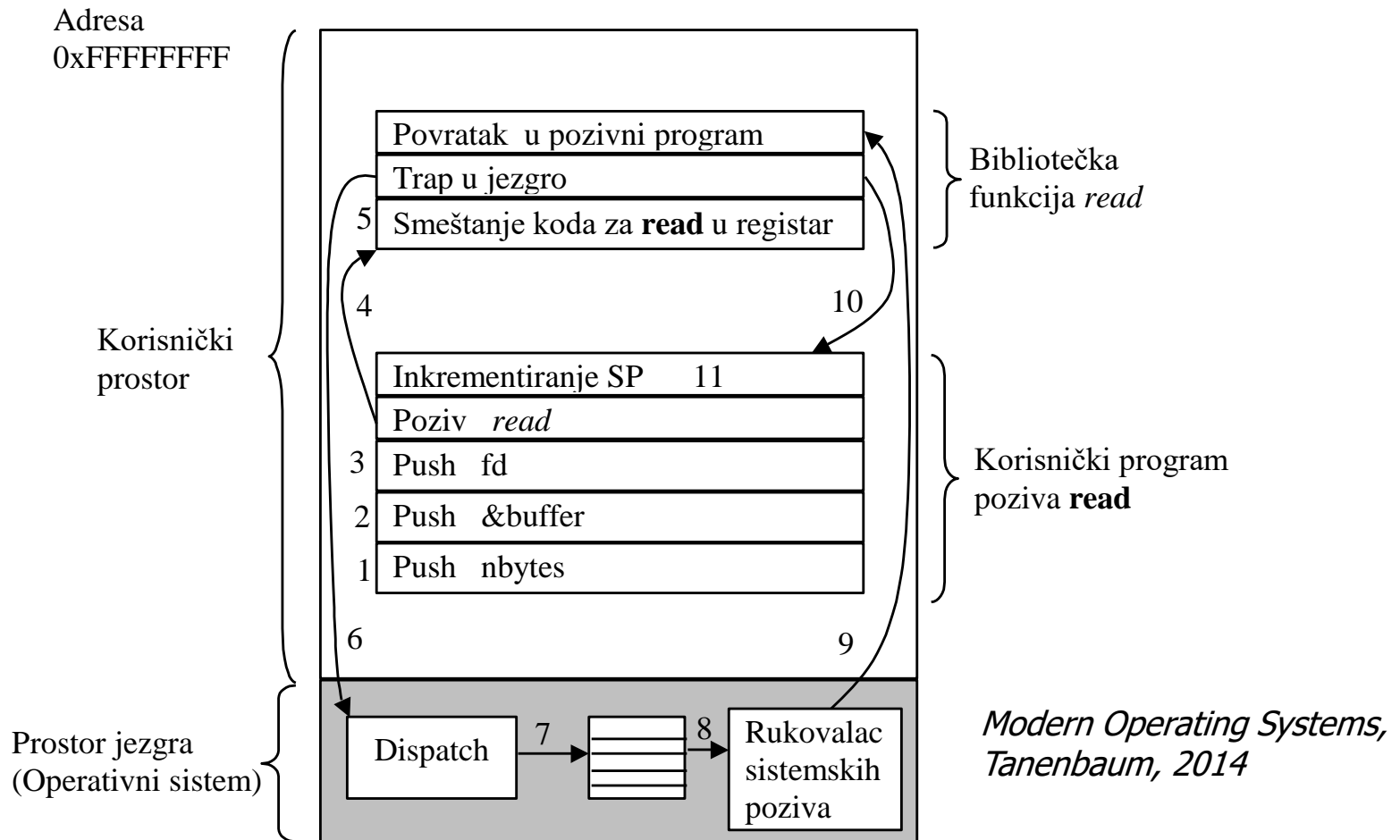
Sistemske pozivi

- ✿ **Sistemske pozivi** (*system calls*) obezbeđuju interfejs između aplikativnih/sistemskih programa i operativnog sistema
- ✿ Omogućuju pristup funkcijama operativnog sistema od strane korisničkih programa
  - ✦ Unix/Linux – POSIX 1003.1 standard
  - ✦ Windows - Windows API (*Application Programming Interface*)
- ✿ Sistemske poziv se obavlja u okviru korisničkog programa pozivom funkcije iz standardne biblioteke za odgovarajući programski jezik (API).
- ✿ U okviru ove funkcije se argumenti smeštaju na **stek**, i poziva **trap** instrukcija čiji je argument kôd sistemskog poziva.
- ✿ **Trap** instrukcija izaziva softverski prekid, OS čuva stanje prekinutog procesa, prelazi u mod kernela i poziva funkciju kernela (rutinu, *system call handler*) koja implementira sistemske poziv
- ✿ Postoje sistemske pozivi za upravljanje procesima, memorijom, datotekama, U/I uređajima, mrežnom komunikacijom, za dobijanje informacija o radu sistema, upravljanje GUI (Windows), itd.

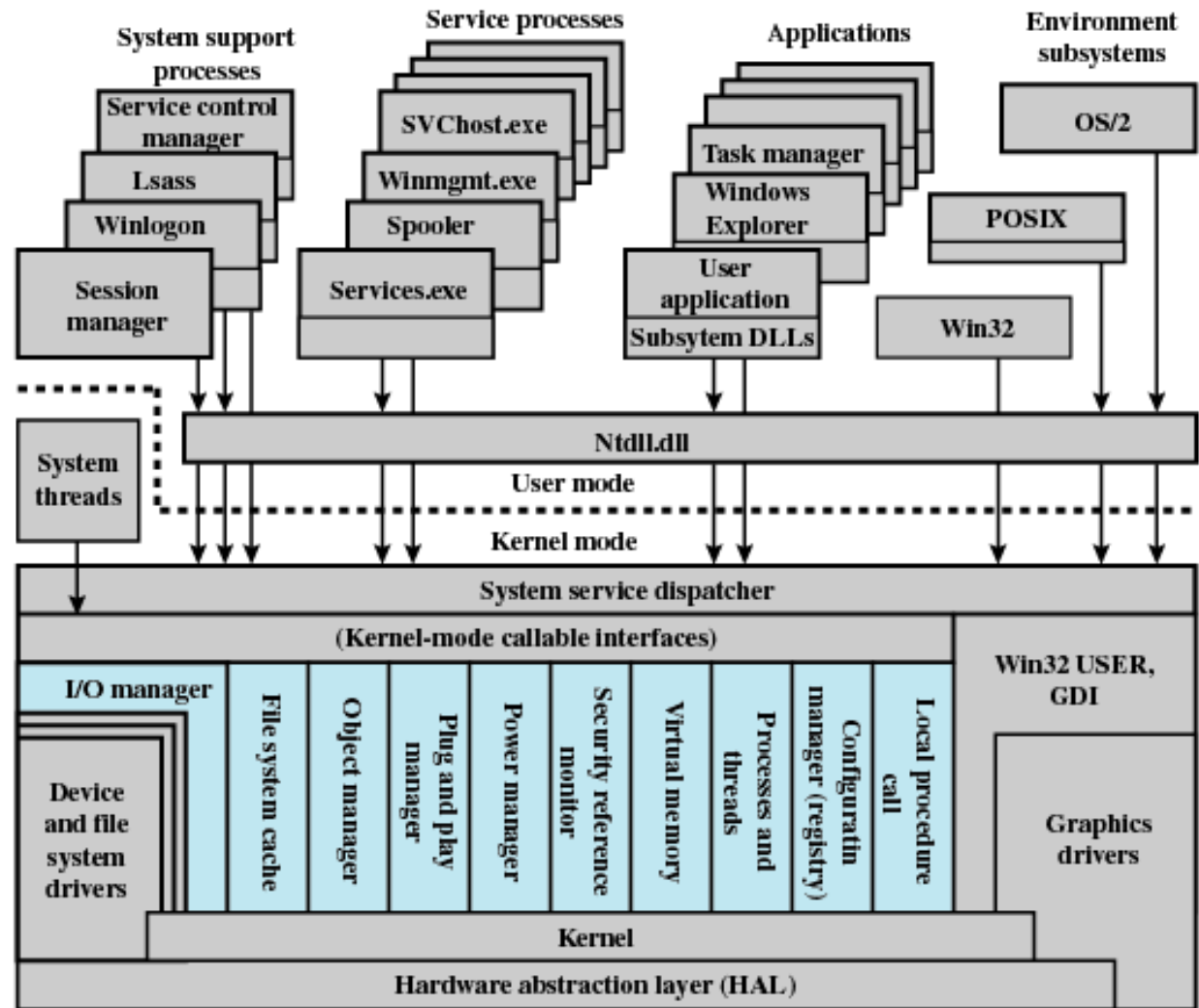
Izvršenje sistemskog poziva

Praktikum - Poglavlje 1. Operativni sistem UNIX/Linux

Microsoft Windows

Lsass = local security authentication server
POSIX = portable operating system interface
GDI = graphics device interface
DLL = dynamic link libraries

Colored area indicates Executive

Uvod i pregled operativnih sistema

Operativni sistemi

UNIX

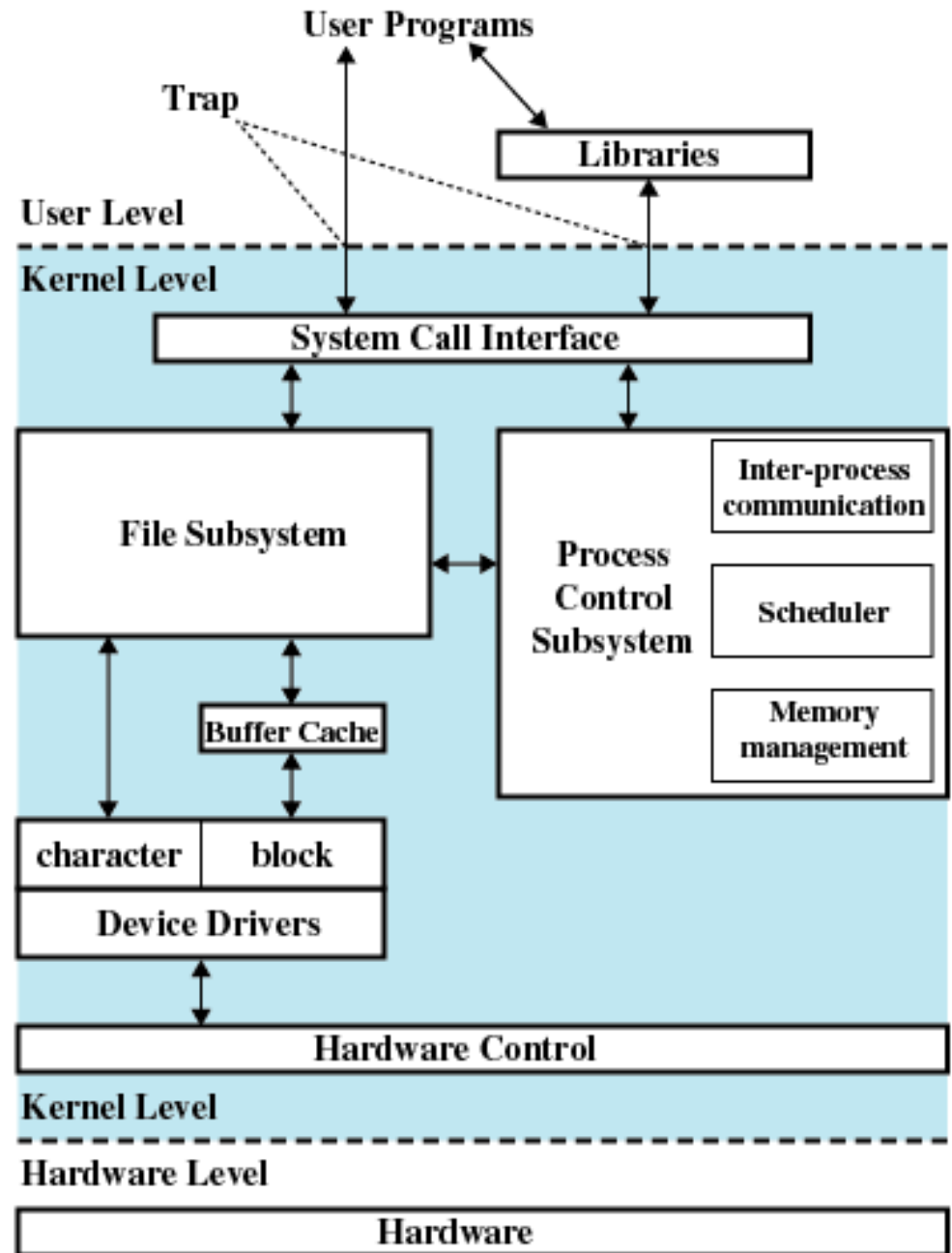
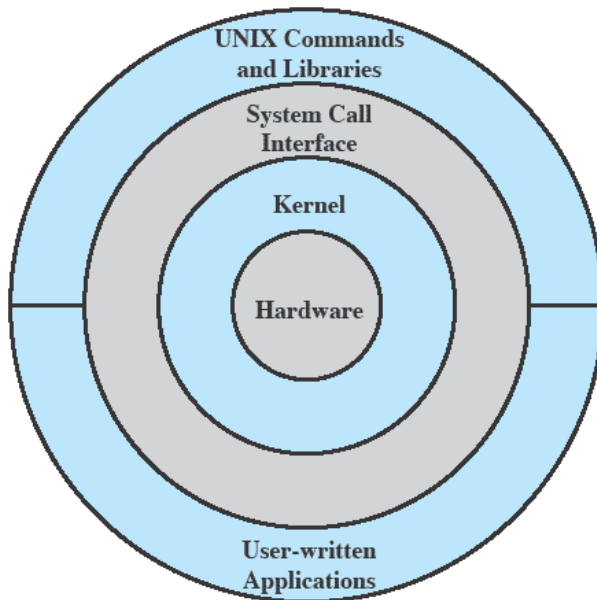

Savremeni Unix

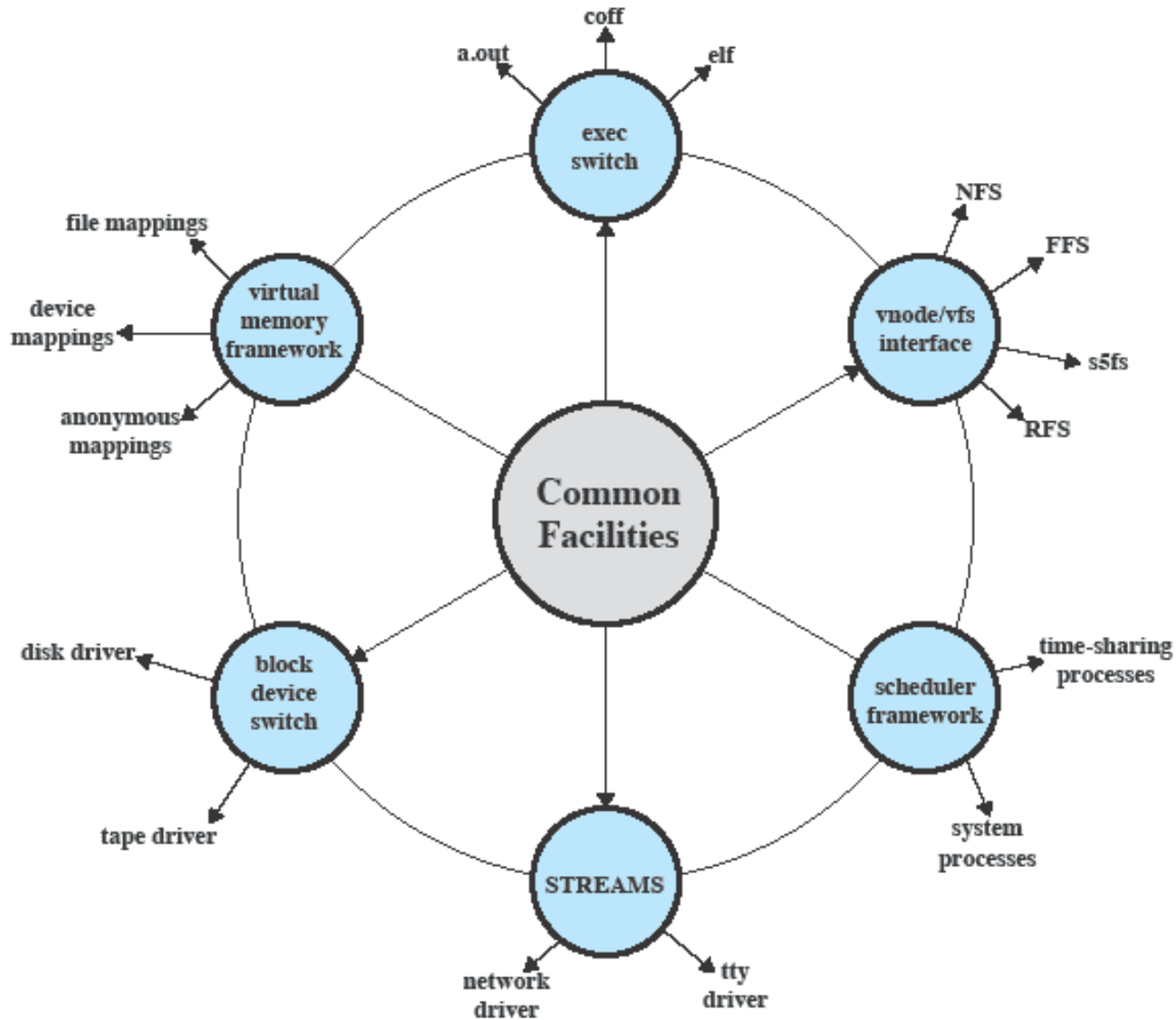
- ❖ System V R4 (SVR4)
- ❖ Solaris 10
- ❖ 4.4 BSD & FreeBSD

Tradicionalni UNIX kernel

Savremeni UNIX kernel

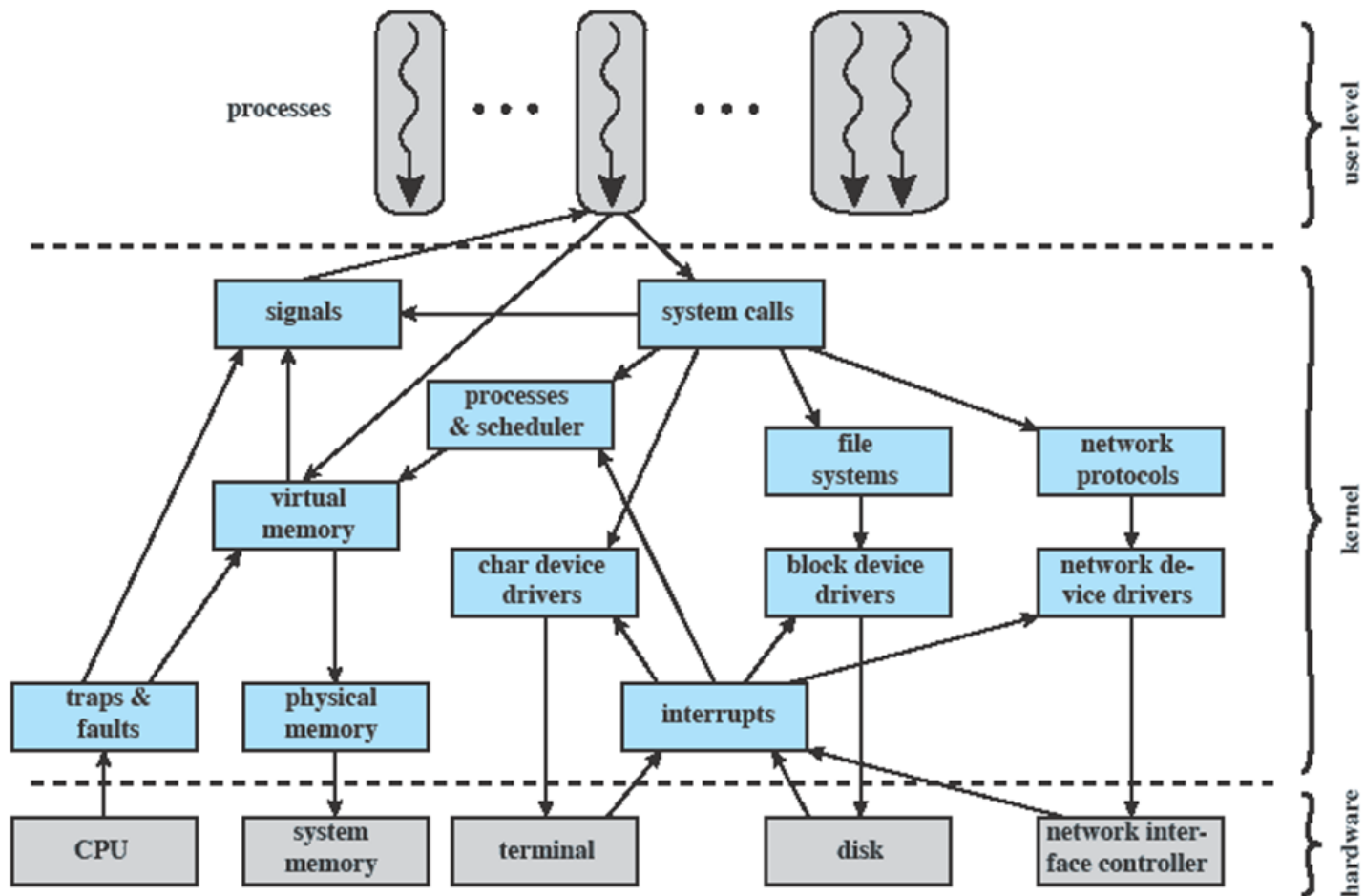

Uvod i pregled operativnih sistema

Operativni sistemi

Linux

🔗 Komponente Linux kernela

Domaći zadatak

❖ Praktikum iz Sistemskog softvera

- I. UNIX/Linux - Poglavlje 1. Operativni sistem UNIX/Linux
- II. Windows - Poglavlje 1. Operativni sistem Windows 2000

❖ Pročitati poglavlja:

- 2.7 Pregled Microsoft-ovog Windowsa
- 2.8 Tradicionalni sistemi Unix
- 2.9 Savremeni sistemi Unix
- 2.10 Linux

❖ *Student resources*

- ❖ <http://williamstallings.com/OperatingSystems/OS9e-Student/>

❖ *Animations*

<http://williamstallings.com/OS/Animation/Animations.html>

<https://apps.uttyler.edu/Rainwater/COSC3355/Animations/index.htm>